

Veljko M. MARTINOVIĆ

Institut za društveno-ekonomska istraživanja

T i t o g r a đ

PRILOG POZNAVANJU RAZMJESTA STANOVNIŠTVA
I ISKORIŠĆAVANJA ZEMLJIŠTA NA TERITORIJI
CRNE GORE

U v o d

Razni oblici na Zemljinoj površini, koje zajednički nazivamo — reljef, izuzetan su prirodni činilac od velikog uticaja na niz drugih prirodnih pojava i procesa. Ti u najvećem dijelu fizičko-geografski procesi i pojave utiču na klimu i hidrografiju, na biljni i životinjski svijet, na formiranje zemljišta i dr. Oni su takođe začajni antropogeni činilac, koji presudno djeluje na privredne i druge aktivnosti stanovništva, na formiranje privrednih centara i saobraćajnih veza, a, kao prateća pojava, dalje utiču i na naseljavanje, na položaj i veličinu naselja i položaj industrijskih i drugih privrednih objekata.

Prostor koji zahvata Crna Gora veoma je interesantan dio jugoslovenske teritorije, prije svega zato što se na relativno maloj površini nalazi mnoštvo raznovrsnih zemljišnih oblika: visoke planine, planinske površi, zaravni, kanjoni i rječne doline, razučena morska obala i dr. To bogatstvo raznovrsnih oblika reljefa rezultat je, velikim dijelom, davnih geotektonskih procesa u Zemljinoj kori, petrografskog sastava, klimatskih, hidrografskih i drugih prilika i djelovali na Zemljinoj površini. Nesumnjivo, veliki uticaj na formiranje lovanja ostalih prirodnih procesa, koji su se tokom milenijuma zbio pojedinih oblika reljefa imao je i sam čovjek svojim neposrednim ili posrednim djelovanjem pri eksploataciji prirodnih dobara u borbi za opstanak, usmjeravajući time donekle djelovanje prirodnih sila. Taj uticaj čovjeka na prirodne sile u prostoru nije bio uvijek istog intenziteta. On je u Crnoj Gori bio naročito izražen ovog stoljeća, posebno u periodu poslije II svjetskog rata, kada su stvoreni

bolji uslovi za dinamičan privredni razvoj i kada je ostvarena, u odnosu na ranije stanje, izuzetna savladanost prostora, zahvaljujući izgrađnji savremenih saobraćajnica i savremenim prevoznim sredstvima, što je omogućilo veliku pokretljivost ljudi i proizvoda njihovog rada.

Stanovništvo je oduvijek bilo predmet interesovanja i izučavanja sa raznih aspekata, zavisno od svrhe, raspoloživih mogućnosti, sredstava i brojnih drugih faktora. Našu pažnju u ovom radu privukao je jedan aspekt, koji, po našoj ocjeni, nije do sada dovoljno izučavan. Naime, željeli mo da, na osnovu raspoloživih zvaničnih (statističkih) podataka prikazemo promjene u stanju stanovništva u prostoru Crne Gore, ne samo po sadašnjim administrativno-teritorijalnim jedinicama — opštinama i širim regionima — već i naročito po visinskim zonama njihovih prebivališta (naselja), kao i da ukažemo na raspoloživost i strukturu zemljišta za biljnu produkciju (poljoprivrednu i šumsku) i na njegovo iskorišćavanje.¹⁾

Geomorfološke karakteristike prostora

Prema karakteristikama užih djelova prostora Crne Gore, jasno se uočava po Z. Bešiću²⁾, pet geomorfoloških oblasti:

- Primorje ili primorska oblast;
- Starocrnogorska kraška zaravan sa primorskim planinama;
- Zetska ravnica sa dolinom rijeke Zete i Nikšićkim poljem;
- Oblasti visokih krečnjačkih planina i površi, i
- Sjeveroistočna oblast škriljaca i pješčara.

Primorje zahvata uzani prostor uz morsku obalu ovičen strmim krečnjačkim masivima planina Orjena, Lovćena i Rumije. Mala udaljenost tih planina od morske obale sužava pojas uz morsku obalu na 2 do 10 km. U uslovima raznovrsnosti geološkog sastava tog dijela prostora, erozija zemljišta i abrazija mora, formirali su veći broj reljefnih oblika (zaliva i zatona, manjih poluostrva i primorskih polja), što Crnogorsko primorje čini jednim od najljepših djelova jugoslovenske morske obale.

Na primorsku oblast nastavlja se *starocrnogorska kraška zaravan*. Najistaknutiji reljefni oblici u toj oblasti jesu masivi primorskih planina sa njihovim ograncima, uglavnom dinarskog pravca pružanja. Od Orjena (1895 m), preko Lovćena (1749 m) i Rumije (1593 m) taj planinski lanac postepeno se snižava i prelazi u Ulcinjsko polje (dolina rijeke Bojane. Na obroncima Orjena i Lovćena nastavlja se prostorni kraški plato Stare Crne Gore sve do Zetske ravnice, Nikšićkog

¹⁾ Sva ova razmatranja zasnovana su, uglavnom, na raspoloživim statističkim podacima. Od tačnosti tih podataka u velikoj mjeri zavisi i ispravnost naših zaključaka.

²⁾ Enciklopedija Jugoslavije, knjiga 2 (Bosna — Dio), Zagreb 1956, str. 399

polja i klanca zvanog Duga. Međutim, ispod obronaka Rumije odmah dolaze niske doline rijeke Crmnice i Orahovštice, kao i udolina Skadarskog jezera. Kraška zaravan nalazi se na 500—1000 m n. v. Na njoj su razvijeni brojni kraški fenomeni (vrtače, dolovi prodoli, uvala, kraška polja i dr.). Sa te površi uzdižu se manji planinski masivi, kao Pusti Lisac, Kopitnik, Garač, a najveći od njih je planina Njegoš (1721 m).

Zetska ravnica sa dolinom rijeke Zete i Nikšićko polje (mada je to polje iznad oko 600 m n. v.), čine niski dio Crne Gore. Zetska ravnica predstavlja dio prostrane udoline bazena Skadarskog jezera, a dolina rijeke Zete njen produžetak koji se duboko uvlači prema sjeverozapadu.

Oblast visokih krečnjačkih planina i površi zahvata najveći dio Crne Gore. Sa visokih prostranih planinskih zaravni uzdižu se planinski masivi: Golija (1945 m), Maglič (2386 m), Ljubišnja (2238 m), Durmitor (2522 m), Vojnik (1997 m), Maganik (2139 m), Žurinj (2034 m) i dr. Ta oblast ispresijecana je uznim dolinama planinskih rijeka i njihovih pritoka, koje su duboko usjekle svoja korita u krečnjačku podlogu, formirajući na većem dijelu svojih tokova jedinstvene i atraktivne kanjone (Morača, Piva, Tara). Planinske površi nalaze se uglavnom na sjevernom dijelu te oblasti, naročito u okolini planinskog masiva Durmitora. Takvu površ predstavlja i sama planina Sinjajevina, sa prosječnom nadmorskom visinom oko 1700 m, sa koje se izdižu planinski vrhovi preko 2000 m n. v. (Jablanov vrh, Veliko Gradište, Starac, Pećarac i dr.).

Sjeveroistočna oblast škriljaca i pješčara obuhvata uglavnom gornje tokove rijeka: Tare, Lima i Ibra. Ispresijecana je dolinama brojnih pritoka tih rijeka bogatih vodom i bujnom vegetacijom. Ističu se planine: Bjelasica (2137 m), Komovi (2484 m), Visitor (2210 m) i Turjak (1570 m).

Današnji izgled reljefa Crne Gore posljedica je stalne izmjene njegovih elemenata, koji se lagano ali neprekidno preinačuju i izgrađuju djelovanjem spoljašnjih sila (erozije i denudacije). Za naše razmatranje problema razmještaja stanovništva u prostoru, on je, kao veoma uticajan na uslove za život stanovništva, vrlo značajan. Osim toga on je relevantan faktor za analizu aktivnosti koje se javljaju na posmatranom području, naročito za analiziranje uslova i mogućnosti privređivanja iskorišćavanjem zemljišnog potencijala za biljnu proizvodnju.

Visinske zone i njihove osnovne odlike

Prostor koji zahvata Crna Gora, kako je to već istaknuto, jeste područje pretežno visokih planinskih masiva, prostranih površi i grebena, dubokih i uzanih rječnih dolina, a manjim djelom i niskih

ravnih površina. Brdsko-planinski prostori od 200 — 1000 m zahvataju oko 35⁰/₀ teritorije (u Jugoslaviji oko 53⁰/₀); planinsko područje od 1000 — 1500 m n. v. oko 39⁰/₀ (u Jugoslaviji oko 14⁰/₀), a na najviše djelove planinskih masiva, preko 1500 m n. v., otpada oko 18⁰/₀ prostora (u Jugoslaviji oko 3,5⁰/₀). Ukupno, ispod 1000 m n. v. je oko 44⁰/₀ teritorije Crne Gore (u Jugoslaviji oko 82⁰/₀), u čemu svega oko 16⁰/₀ čine prostori do 500 m n. v. i oko 28⁰/₀ prostori od 500 — 1000 m n. v. Prostori ispod 200 m n. v., kao klimatski i zemljišno najpovoljniji, zahvataju svega oko 8,5⁰/₀ ukupne površine Crne Gore (u Jugoslaviji oko 29,5⁰/₀).

Za naše razmatranje pojedinih elemenata izvršili smo podjelu prostora Crne Gore pridržavajući se teritorijalne podjele na administrativno političke društvene zajednice — opštine, što nam je omogućilo praćenje i analiziranje podataka zvanične statistike. Grupisanjem teritorija pojedinih opština dobili smo tri uža regiona, koji se donekle podudaraju i sa opisanim karakterističnim geomorfološkim oblastima³⁾, a predstavljaju u izvjesnom smislu i karakteristične privredne regione. Ti regioni bili bi:

— primorski, kome pripadaju teritorije primorskih opština (Ulcinj, Bar, Budva, Kotor, Tivat i Herceg-Novi);

— središnji, kome pripadaju teritorije opština: Cetinje, Titograd, Danilovgrad i Nikšić i

— sjeverni, kome pripadaju teritorije svih ostalih opština (Plužine, Šavnik, Žabljak, Pljevlja, Kolašin, Mojkovac, Bijelo Polje, Ivangrad, Plav i Rožaje).

Izdvajanjem visinskih zona na karti razmjere 1:200 000 i planimetrisanjem (mjenjenjem na karti) površina koje pripadaju pojedinim opštinama i regionima, dobili smo podatke o površinama po pojedinim visinskim zonama. Mada su podaci dobijeni na ovaj način dosta neprecizni, oni ipak pružaju dovoljno osnova za pouzdane zaključke. Tako dobijeni podaci mjerenja prikazani su u pregledu:

³⁾ Sa manjim odstupanjima, primorski region se poklapa sa primorskom geomorfološkom oblasti. Središnji region zahvata, uglavnom, starocrnogorsku krašku zaravan sa djelovima primorskih planina (izuzev područja Rumije, koje djelokupno priroda primorskom regionu), kao i oblast Zetske ravnice sa dolinom rijeke Zete i Nikšićkim poljem. Tom regionu pripada i manji dio oblasti visokih krečnjačkih planina. Sjevernom regionu pripada preostali dio oblasti visokih krečnjačkih planina i površi, kao i sjeveroistočna oblast škriljaca i pješčara.

POVRŠINE OPŠTINA I REGIONA PO VISINSKIM ZONAMA

(u ha)

Opština Region	Visinske zone					Ukupno
	0—500 m	500— —1 000 m	1 000— —1 500 m	1 500— —2 000	Preko 2 000 m	
Ulcinj	23 696	1 520	440	—	—	25 656
Bar	35 275	13 640	1 600	—	—	50 515
Budva	6 341	4 720	1 160	—	—	12 221
Kotor	12 880	18.824	1.640	200	—	33 544
Tivat	4 607	—	—	—	—	4 607
Herceg-Novi	9 702	5.080	8.600	172	—	23 554
Primorski	92 501	43 784	13 440	372	—	150 098
Cetnije	15 440	50 786	23 700	20	—	89 946
Titograd	73 764	19 840	29 600	17 100	260	140 564
Danilovgrad	20 680	15 320	9 542	4 000	—	49 542
Nikšić	3 160	94 680	91 910	16 720	—	206 470
Središni	113 044	180 626	154 752	37 840	260	486 522
Plužine	—	13 120	43 514	25 520	3 240	85 394
Šavnik	—	880	26 840	27 445	160	55 325
Žabljak	—	3 000	21 480	17 407	2 564	44 451
Pljevlja	—	46 560	78 379	9 680	—	134 619
Kolašin	5 040	15 720	37 220	30 840	920	89 740
Mojkovac	—	8 720	13 840	14 098	—	36 658
Bijelo Polje	—	41 120	9 148	2 040	—	92 308
Ivangrač	—	26 640	47 000	26 213	—	100 013
Plav	—	6 160	15 840	23 950	2 682	48 632
Rožaje	—	2 320	27 909	11 830	1 100	43 159
Sjeverni	5 040	164 240	361 170	189 023	10 826	730 229
Skadar, jezero	16 198	—	—	—	—	16 198
Ukupno Crna Gora	226 783	388 650	529 362	227 235	11 086	1 383 116

Učešće površina prostora po pojedinim regionima prema visinskim zonama kojima pripadaju:

(u %)

Regioni	Visinske zone				
	0-500 m	500-1 000 m	1 000-1 500	1 500-2 000	Preko 2 000
Primorski	61,6	29,2	9,0	0,2	—
(Sa Skadar, jez.)	65,4	26,3	8,1	0,2	—
— Središni	23,2	37,1	31,8	7,8	0,1
— Sjeveroistočni	0,7	25,5	49,5	25,9	1,4
Ukupno Crna Gora	16,4	28,1	38,3	16,4	0,8

Ako izuzmemo površinu Skadarskog jezera, tada površina teritorije Crne Gore nadmorske visine ispod 500 m iznosi svega 15,2%, a ispod 1 000 m n. v. 43,3 % ukupne površine.

Stanje i dinamika kretanja stanovništva

Opšte je poznato da je stanovništvo pokretač života u sredini u kojoj živi i djeluje. Radi toga je, da bi se bolje ocijenili društveno-ekonomski procesi u prostoru, neophodno izučavati probleme naseljenosti, prostorni razmještaj stanovništva, promjene u kretanju broja i strukture stanovništva i dr.

Crna Gora je 31. III 1981. godine (na dan popisa) imala 584 310 stanovnika. Prosječna gustina naseljenosti iznosila je 42,2 stanovnika na km². U poređenju sa drugim republikama u našoj zemlji, najslabije je naseljena, što se vidi i iz pregleda:

Republika	Površina (km ²)	Stanovnici 1981. god. (u 000)	Po km ²	Indeks
SFRJ	255 804	22 352	87,4	100,0
Bosna i Hercegovina	51 129	4 166	80,5	92,1
Crna Gora	13 812	584	42,2	48,3
Hrvatska	56 538	4 576	80,9	92,6
Makedonija	25 713	1 914	74,4	85,1
Slovenija	20 251	1 884	93,0	106,4
Srbija	88 361	9 274	105,0	120,1
— Uža S bija	(55 968)	(5 666)	(101 2)	(115,8)
— Vojvočina	(21 506)	(2 028)	(94,3)	(107,9)
— Kosovo	(10 887)	(1 585)	(145,6)	(166,6)

Crna Gora nije ravnomjerno naseljena. Velike su razlike između pojedinih užih područja. Najslabije su naseljene visoke planine i kraške i planinske površi. U pojedinim opštinama naseljenost je izuzetno niska (Plužine 7,3; Žabljak 11,7; Kolašin 14,1 stanovnika na km²). Najgušće, pak, su naseljena uža područja u Crnogorskom primorju, u Zetsko-bjelopavličkoj ravnici i u dolini Lima. Najgušće je naseljena tivatska opština (202,5 stanovnika po km²).

Današnja gustina naseljenosti pojedinih područja Crne Gore rezultat je različitih faktora, od kojih su najvažniji: prirodne, geografsko-ekološke odlike i specifični društveno-privredni, politički, saobraćajni i demografski uslovi, pod kojima su se razvijali pojedini krajevi u daljoj, a naročito u bližoj prošlosti. Poslije II svjetskog rata, pogotovo posljednjih 20 godina, došlo je do velikih promjena u naseljenosti pojedinih područja. Tome je u najvećoj mjeri doprinio dinamični društveno-ekonomski razvitak, kao i nedovoljna pažnja

prema razvoju tradicionalne poljoprivredne djelatnosti, koju omogućavaju konkretni prirodni uslovi u pojedinim užim regionima. Kao posljedica takvog razvoja došlo je do relativno velike koncentracije stanovništva u većim naseljima (uglavnom opštinskim centrima) i njihovoj neposrednoj okolini, odnosno do napuštanja velikog dijela prostora, naročito onog na većoj nadmorskoj visini. Tako, naseljenost teritorije cetinjske opštine, ako se izuzme stanovništvo samoga grada, iznosi svega 6,3 stanovnika po km² iako dio teritorije te opštine, koji gravitira Skadarskom jezeru u pogledu klime, zemljišta, saobraćaja i drugih činioca, ima relativno povoljne uslove za život ljudi. Današnja naseljenost te opštine pala je ispod naseljenosti pluzinske opštine (6,5 stanovnika po km², bez opštinskog centra) mada su uslovi za život u pluzinskoj opštini, uopšte uzev, nepovoljniji nego u cetinjskoj.

Kako je već navedeno, za današnje demografske prilike u Crnoj Gori naročito je značajno kretanje broja stanovnika poslije II svjetskog rata. Ono se po pojedinim užim regionima može najbolje uočiti iz podataka popisa stanovništva:

Broj stanovnika prema popisu

Regioni	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.
Primorski	69 806	76 078	83 415	96 815	115 771
Središnji	128 759	145 126	170 199	202 708	239 571
Sjeverni	128 759	145 126	170 199	202 708	239 571
Ukupno Crna Gora	377 189	419 873	471 602	529 604	584 310

U razdoblju od 1948. do 1981. stanovništvo Crne Gore poraslo je za 207021, ili 54,9%, tj. prosječno godišnje 1,3%. Međutim, dinamika kretanja broja stanovnika između poslijeratnih popisa pokazuje konstantno opadanje prosječne godišnje stope rasta:

(stope rasta)

Region	1948—1953.	1953—1961.	1961—1971	1971—1981	prosjeak 1984—1981
Primorski	1,7	1,2	1,5	1,8	1,5
Središnji	2,4	2,0	1,8	1,7	1,9
Sjeverni	2,3	1,2	0,5	-0,1	0,8
Ukupno Crna Gora	2,2	1,5	1,2	1,0	1,3

Na takvo kretanje ukupnog broja stanovnika Crne Gore i po regionima prvenstveno su uticali stalno smanjivanje prirodnog priraštaja i intenzivna migratorna kretanja, kako izvan Republike, tako i između pojedinih regiona u Republici. Posmatrano za Crnu Goru

u cjelini, u periodu 1948-1953. porast je bio relativno visok (oko 8 600 stanovnika godišnje), da bi nakon smirivanja visokog nataliteta u periodu 1953-1961. godišnji porast pao prosječno na 6 500; u periodu 1961-1971. na 5 800, a u periodu 1971-1981. na 5 500. Međutim, na takvo smanjivanje godišnjeg porasta stanovništva u pojedinim periodima veoma su mnogo uticale i migracije stanovništva u druga područja zemlje, naročito izrazito od 1953 do 1961, kada su iznosile prosječno godišnje 3 200, zatim u periodu 1961-1971 god. 2 800 i u periodu 1971-1981 god. 1 700 godišnje. Kumulativni iznos negativnih vrijednosti salda preseljavanja stanovništva iz Crne Gore ide preko 70 000.

U pogledu dinamike i intenziteta razvitka stanovništva, postoje značajne razlike među pojedinim područjima u Crnoj Gori. One su posljedica djelovanja često različitih i specifičnih društveno-ekonomskih i drugih procesa u pojedinim područjima, njihovog različitog intenziteta i djelovanja u različito vrijeme. Te razlike uglavnom proizilaze iz različitog kretanja prirodnog priraštaja i salda migracije. Pozitivan migracijski saldo imaju uglavnom područja uz veće gradske aglomeracije i jače centre društveno-ekonomskog života u Republici, a proces depopulacije prisutan je u nekim opštinama, što praktično pokazuje da su intenzivnije društveno-ekonomske promjene zahvatile cijelu teritoriju Republike.

Raspored stanovništva po visinskim zonama

Već je navedeno kretanje broja stanovnika u Crnoj Gori, prema rezultatima popisa obavljenim u periodu poslije II svjetskog rata. Našu pažnju u daljem razmatranju obratićemo na prostorni raspored stanovništva u Crnoj Gori i njegovog pomjeranja iz viših u niže predjele, usljed dinamičnog razvoja privrednih i vanprivrednih djelatnosti, prije svega u opštinskim i regionalnim centrima. Da bismo mogli pristupiti praćenju tih procesa, na karti razmjere 1:200 000 prostorno smo markirali i visinski determinisali svako od 1.221 naselja u Crnoj Gori, kako se ona vode u statističkim pregledima stanovništva. To nam je omogućilo da pratimo kretanje broja stanovnika u pojedinim opštinama i regionima zavisno od visinskog položaja naselja. U tom smislu posmatrali smo brojno stanje stanovnika za tri karakteristične godine: 1948, 1961. i 1981. Pri tome moramo naglasiti da naša procjena i lociranje pojedinih naselja u prostoru u pogledu nadmorske visine nijesu sasvim tačni već vjerovatno imaju i slučajnih grešaka. To nastaje i stoga što su mnoga, naročito seoska naselja, odnosno domaćinstva, u njima raspoređena po padinama, različitih nadmorskih visina određenog naselja. Ipak, ocjenjujemo da, iako su zbog toga greške neminovne, one se u jednoj ovakvoj analizi u najvećoj mjeri potiru, odnosno anuliraju, i ne predstavljaju prepreku za valjanost odgovarajućih zaključaka.

RASPORED STANOVNIŠTVA PREMA POPISU 1948.

Opština (region)	Visinska zona				Svega
	0-500m	500-1 000m	1 000-1 500m	Preko 1 500m	
Bar	19 458	2 029	—	—	21 487
Ulcinj	12 763	98	—	—	12 861
Budva	3 003	819	—	—	3 822
Kotor	11 940	1.804	380	—	14 124
Tivat	5 030	—	—	—	5 030
Herceg-Novii	11 074	1 217	191	—	12 482
Primorski region	63 268	5 967	571	—	69 806
Cetinje	7 679	16 550	954	—	25 183
Titograd	39 262	5 793	3 362	—	48 417
Danilovgrad	14 640	2 190	—	—	16 800
Nikšić	1 049	32 879	4 431	—	38 359
Središni region	62 600	57 412	8 747	—	128 759
Plužine	—	2 318	5 712	—	8 030
Savnik	—	335	5 540	1 637	7 512
Zabljak	—	270	5 429	208	5 907
Pijevlja	—	22 097	13 829	—	35 926
Kolašin	667	4 628	8 779	—	14 074
Mojkovac	—	5 021	835	—	5 866
Mojkovac	—	5 021	835	—	5 866
Bijelo Polje	—	30 688	5 957	150	36 795
Ivangrad	—	27 569	10 144	—	37 713
Plav	—	11 416	4 348	—	15 764
Rožaje	—	321	10 726	—	11 047
Sjeverni region	667	104 663	71 299	1 995	178 624
Ukupno					
Crna Gora	126 535	168 038	80 617	1 995	377 189
u/o	33,5	44,6	21,4	0,5	100,0

RASPORED STANOVNIŠTVA PREMA POPISU 1961.

Opština (region)	Visinska zona				Svega
	0-500m	500-1 000m	1 000-1 500m	Preko 1 500m	
Bar	22 706	1 883	—	—	24 589
Ulcinj	16 091	122	—	—	16 213
Budva	3 976	858	—	—	4 834
Kotor	14 840	1553	249	—	16 642
Tivat	5 974	—	—	—	5 974
Herceg-Novii	14 024	951	182	—	15 157
Primorski region	77 617	5 387	431	—	83 415
Cetinje	6 537	16 139	777	—	23 503
Titograd	64 012	5 118	3 019	—	72 149
Danilovgrad	15 369	2 009	—	—	17 378
Nikšić	962	51 652	4 785	—	57,399
Središni region	86 930	74 988	8 581	—	170 199

Plužine	—	2 097	6 257	—	9 164
Šavnik	—	487	5 657	1 389	7 533
Zabljak	—	285	6 068	211	6 564
Žabljak	—	285	6 068	211	6 564
Pljevlja	—	29 669	17 608	—	46 677
Kolašin	741	4 730	9 411	—	14 882
Mojkovac	—	7 764	1 068	—	8 832
Bijelo Polje	—	39 251	7 189	211	46 651
Ivangrad	—	33 192	10 880	—	44 072
Plav	—	14 281	4 632	—	18 913
Rožaje	—	382	14 318	—	14 700
Sjeverni region	741	132 703	92 110	1 811	471 620
Ukupno C. Gora	165 282	212 703	92 110	1 811	471 602
^{u/n}	35,0	45,1	19,5	0,4	100,0

RASPORED STANOVNIŠTVA PREMA POPISU 1981.

Opština (region)	Visinska zona				Svega
	0-500m	500-1 000m	1 000-1 500m	Preko 1 500m	
Bar	31 173	1 076	—	—	32 249
Ulcinj	21 330	101	—	—	21 431
Budva	8 214	305	—	—	8 519
Kotor	19 810	851	44	—	20 705
Tivat	9 212	—	—	—	9 212
Herceg-Novi	22 300	636	75	—	23 011
Primorski region	112 039	2 969	119	—	115 127
Cetinje	3 655	16 052	421	—	20 028
Titograd	126 970	3 739	1 436	—	132 145
Danilovgrad	13 877	1 046	—	—	14 923
Nikšić	470	69 181	2 595	—	72 246
Srednji region	144 972	90 026	4 452	—	239 450
Plužine	—	2 254	3 989	—	6 243
Šavnik	—	816	4 023	1 082	5 921
Zabljak	—	196	4 928	108	5 232
Pljevlja	—	30 505	12 735	—	43 240
Kolašin	434	3 577	8 651	—	12 662
Mojkovac	—	10 012	730	—	10 742
Bijelo Polje	—	49 350	5 902	207	55 459
Ivangrad	—	41 666	7 961	—	49 627
Plav	—	15 651	4 096	—	19 747
Rožaje	—	546	19 655	—	20 201
Sjeverni region	434	154 573	72 670	1 397	293 651
Ukupno C. Gora	257 445	247 568	77 241	1 397	583 651
^{%n}	44,1	42,4	13,2	0,3	100,0

Na osnovu izvedenog pregleda stanovništva po regionima, dolazimo do njegovog procentualnog učešća u pojedinim popisnim godinama.

(u %/o)

Godina	Primorski	R e g i o n i		Ukupno Crna Gora
		Središni	Sjeverni	
1948.	18,5	34,1	47,4	100,0
1961.	17,7	36,1	46,2	100,0
1981.	19,7	41,0	39,3	100,0

Iz tog pregleda jasno se uočava da je središni region konstantno bio imigraciono područje. To je i razumljivo, ako se ima u vidu činjenica da tom regionu pripadaju dva najveća privredna centra Republike: Titograd i Nikšić, a uz to je Titograd takođe administrativni i univerzitetski centar. Konstantno smanjivanje broja stanovnika u ostale dvije opštine (Cetinje i Danilovgrad) nije moglo značajnije da umanjuje povećanje učešća broja stanovnika tog regiona.

Posmatrano po visinskim zonama, učešće broja stanovnika u pojedinim godinama popisa iznosio je:

(u %/o)

Visinska zona	Godina popisa		
	1948.	1961.	1981.
0 — 500 m	33,5	35,0	44,1
500 — 1 000 m	44,6	45,1	42,4
1 000 — 1 500 m	21,4	19,5	13,2
Preko 1 500 m	0,5	0,4	0,3
Ukupno:	100,0	100,0	100,0

U posmatranom periodu došlo je do značajnijeg pomjeranja učešća broja stanovnika po visinskim zonama u pojedinim godinama popisa. Tako je učešće broja stanovnika u zoni od 0 — 500 m nadmorske visine od 1948. do 1981. povećano sa 33,5 % na 44,1 %, ili 10,6 strukturna poena. U istom razdoblju to učešće stanovnika u visinskoj zoni od 1 000 — 1 500 m smanjeno je za 8,2 strukturna poena. Ako se ima u vidu značajno povećanje apsolutnog broja stanovnika u periodu 1948 — 1981. (kako je to već navedeno) za 207.021 stanovnika, ili 54,9 %, onda ta pomjeranja strukture učešća imaju izuzetan značaj. Dovoljno je istaći da je broj stanovnika u visinskoj zoni od 0 — 500 m povećan od 1948. do 1981. za 120.920 stanovnika, da je, zapravo, skoro udvostručen.

Biće zanimljivo pokazati i gustinu naseljenosti po pojedinim visinskim zonama i regionima. Dajemo pregled za 1981. godinu:

(stanovnika po ko²)

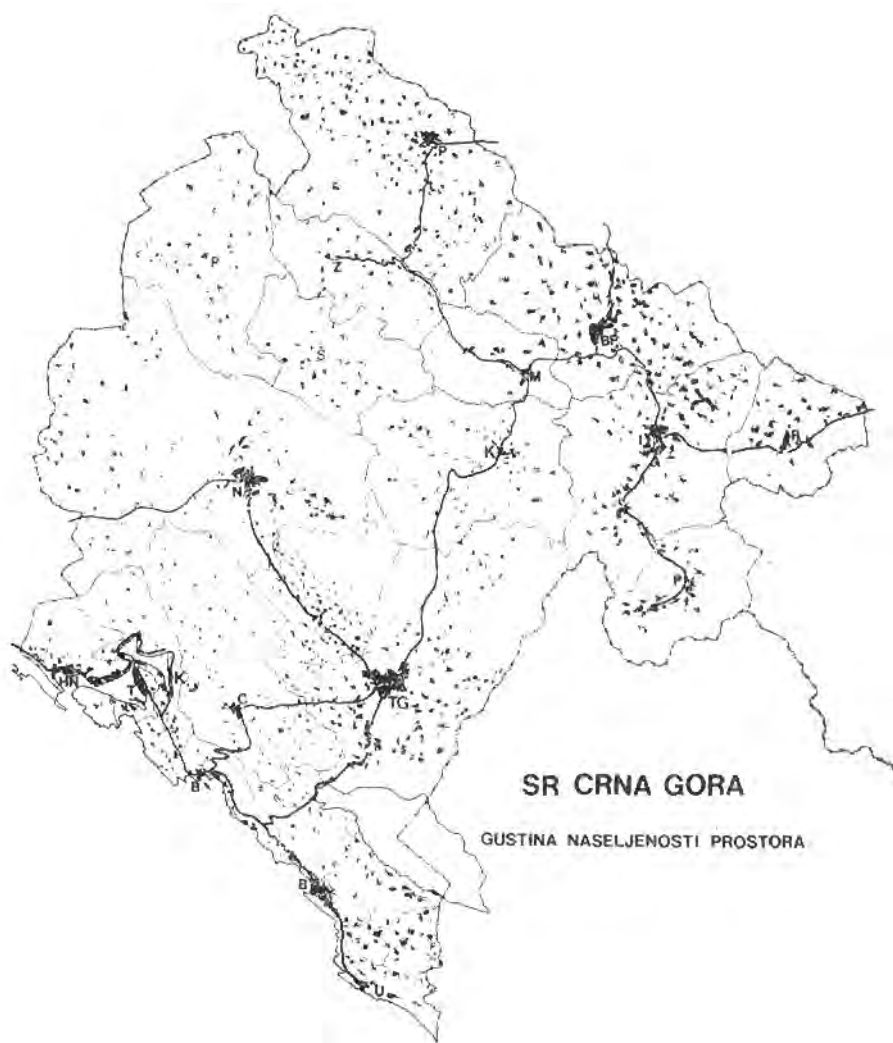
Visinska zona	R e g i o n i			Ukupno
	Primorski	Središni	Sjeverni	
0 — 500 m	121,1	128,2	8,6	122,3
500 — 1 000 m	6,8	49,8	94,1	63,7
1 000 — 1 500 m	0,9	2,9	20,1	14,6
Preko 1 500 m	—	—	0,7	0,6
Svega:	76,7	49,2	31,4	42,2

Najgušće su naseljeni prostori oni ispod 500 m, a najrjeđe iznad 1 500 m. To je i razumljivo, kad se imaju u vidu klimatski i drugi uslovi za život. Međutim, ako se posmatra kretanje broja stanovnika u pojedinim visinskim zonama po opštinama, uočljivo je opadanje njihovog apsolutnog broja i sa onih prostora (zona) koji se smatraju pogodnim za život i rad stanovništva. Tako je broj stanovnika u cetinjskoj opštini u zoni od 0 — 500 m nadmorske visine u periodu 1948 — 1981. smanjen sa 7 679 na 3 655, a opštini titogradskoj u zoni od 500 — 1 000 m sa 5 793 na 3 739 stanovnika, u opštini danilovgradskoj u istoj zoni sa 2 190 na 1 046 stanovnika. U opštinama pluzinskoj, šavničkoj i žabljačkoj došlo je do značajnijeg smanjenja broja stanovnika u visinskoj zoni od 1 000 — 1 500 m.

Koncentracija stanovništva naročito je izražena u gradskim i prigradskim naseljima, odnosno u sjedištima opština, što u pogledu stepena urbanizacije predstavlja značajan napredak. Međutim, ta koncentracija donijela je i brojne teškoće, koje nije moguće ubrzano i uspješnije rješavati. Prema podacima popisa, broj stanovnika u opštinskim centrima u pojedinim regionima iznosi:

Region	1948.	1961.	1981.
Primorski	18 399	27 012	53 334
Središni	33 914	72 206	164 219
Sjeverni	18 994	34 240	62 456
Ukupno Crna Gora	71 307	133 240	280 009

Učešće stanovništva nastanjenog u opštinskim centrima povećano je sa 18,9 % u 1948. na 48,0 % u 1981. godini. Taj podatak u velikoj mjeri odgovara pomjeranjima stanovništva iz viših u niže predjele. Težnja stanovništva oduvijek je bila zaposijedanje nižih

prostora po pravilu ravničarskih i za život povoljnijih. To je i jedan od osnovnih preduslova za formiranje privrednih i administrativnih centara, odnosno većih naselja. Na primjeru Crne Gore to se naročito jasno uočava. Gotovo svi opštinski centri nalaze se na nižim nadmorskim visinama u odnosu na ostali dio teritorije opštine.

Osromašenje prostora stanovništvom naročito je izraženo u pojedinim opštinama u kojima je došlo do većeg apsolutnog smanjenja broja stanovnika u poslijeratnom periodu (Cetinje, Danilovgrad, Plužine, Šavnik, Žabljak i Kolašin). Ako bismo izuzeli stanovništvo u opštinskim centrima, i preostalo stanovništvo uporedili sa površinom koju zahvataju te opštine, tada bismo dobili naseljenost od svega 10,15 st./km², što je izuzetno malo i nedovoljno sa gledišta iskorišćavanja prirodnih potencijala prostora za kakvu-takvu biljnu proizvodnju (poljoprivrednu i šumsku). Uzgred, ukupne površine tih opština čine skoro 1/3 Crne Gore, a njihovo stanovništvo u ukupnom stanovništvu Republike učestvuje svega oko 11 %.

POVRŠINE PRDUKTIVNOG ZEMLJIŠTA PO NACINU ISKORIŠĆAVANJA

Kako smo već istakli, prostor koji zahvata Crna Gora veoma je heterogen s obzirom na geološke, pedološke, klimatske i druge prirodne činioce. To je i uslovalo raznoliku strukturu zemljišnih površina koje su se vremenom formirale i koje su rezultat kako sastava zemljišta i djelovanja čovjeka u borbi za opstanak na ovom prostoru.

Produktivne površine zahvataju 1 061 700 ha (poljoprivredne i šumske) ili oko 77,7 %, što, globalno posmatrano, nije tako nepovoljno. Međutim, kada se analizira struktura tih »produktivnih« površina (kako u cjelini, tako i po pojedinim užim reginima) uočavaju se velike razlike. Te razlike se najbolje zapažaju ako se posmatra struktura iskorišćavanja tih površina (pregled na sledećoj strani).

Iz pregleda se vidi da je učešće neplodnih zemljišta različito po opštinama i regionima. Najveće je u središnjem regionu, gdje dostiže čak 30,8 % ukupnih površina. Pojedinačno po opštinama to učešće je najveće u opštini Plužine — 38,4 %, zatim slijede Cetinje — 37,6 % i Danilovgrad — 36,0 %, dok je najmanje u opštinama Plav — 2,2 %, Budva — 4,2 %, Pljevlja — 5,2 % i Tivat — 7,3 %.

Na osnovu prikazanih podataka o poljoprivrednim i šumskim — produktivnim zemljištima, mogla bi se steći slika da je Crna Gora izuzetno povoljna za biljnu — poljoprivrednu i šumsku proizvodnju. No, bliža analiza poljoprivrednih i šumskih površina pokazuje vjernije stanje zemljišnog fonda i mogućnosti njegove proizvodnje.

Prema istim statističkim podacima, struktura poljoprivrednih površina po opštinama i regionima, u 1981. izgleda ovako (str. 72):

STRUKTURA ZEMLJIŠTA PO NAČINU KORISCENJA U 1981.

Opština region	Ukupna površina		Poljoprivredna površina		Šumska površina		Neploдна površina	
	ha	%	ha	%	ha	%	ha	%
Ulcinj	25 656	100,0	11 958	46,5	9 200	35,9	4 498	17,5
Bar	50 515	100,0	19 466	38,5	18 603	36,8	12 446	24,6
Budva	12 221	100,0	5 219	42,7	6 494	53,1	508	4,2
Kotor	33 544	100,0	5 660	16,9	16 606	49,5	11 278	33,6
Tivat	4 607	100,0	1 621	35,2	2 650	57,5	336	7,3
Herceg-Novi	23 554	100,0	8 871	37,7	11 334	48,1	3 349	14,2
Primorski	150 097	100,0	52 795	35,2	64 887	43,2	32 415	21,6
Cetinje	89 946	100,0	19 379	21,5	36 734	40,9	33 833	37,6
Titograd	140 564	100,0	61 997	44,1	39 447	28,1	39 120	27,8
Danilovgrad	49 542	100,0	17 140	34,6	14 589	29,4	17 813	36,0
Nikšić	206 470	100,0	54 588	26,4	92 756	44,9	59 126	28,6
Središnji	486 322	100,0	153 104	31,5	183 526	37,7	149 892	30,8
Plužine	85 392	100,0	18 742	21,9	33 887	39,7	32 765	38,4
Savnik	55 325	100,0	32 191	58,2	12 656	22,9	10 478	18,9
Zabljak	44 451	100,0	21 971	49,4	13 643	30,7	8 837	19,9
Pljevlja	134 619	100,0	69 639	51,7	58 015	43,1	6 965	5,2
Kolašin	89 740	100,0	27 278	30,4	43 003	47,9	19 459	21,7
Mojkovac	36 658	100,0	12 623	34,4	17 085	46,6	6 950	19,0
Bijelo Polje	92 808	100,0	40 649	44,0	36 335	39,4	15 324	16,6
Ivangrad	100 013	100,0	433 00	43,3	41 032	41,0	15 681	15,7
Plav	48 632	100,0	24 666	50,7	22 878	47,1	1 088	2,2
Rožaje	43 159	100,0	20 085	46,5	17 710	41,1	5 364	12,4
Sjeverni	730 299	100,0	311 144	42,6	296 244	40,6	120 911	16,8
Svega	1 366 918	100,0	517 043	37,8	544 657	39,8	305 218	22,4

Izvori podataka:

SGCG — 1982, str. 294 i 295

SGJ — 1983, str. 655 i 656.

Opština/region	Oranice i bašte		Voćnjaci i vinogradi		Livade		Pašnjaci		Ukupno*)	
	ha	%	ha	%	ha	%	ha	%	ha	%
Ulcinj	4 583	39,8	800	6,9	1 477	12,8	4 657	40,5	11 517	100,0
Bar	3 045	15,6	2 382	12,3	399	2,1	13 626	70,0	19 462	100,0
Budva	520	10,0	330	6,4	470	9,1	3,854	74,5	5 174	100,0
Kotor	836	14,8	648	11,4	1 375	24,3	2 801	49,5	5 660	100,0
Tivat	406	25,1	625	38,6	195	12,0	394	24,3	1 620	100,0
Herceg-Novi	617	7,0	824	9,3	833	9,4	6 594	74,3	8 860	100,0
Primorski	10 007	18,9	5 619	10,6	4 749	9,0	31 926	60,5	52 301	100,0
Cetinje	743	3,9	153	0,8	2 313	12,0	16 037	83,3	19 246	100,0
Titograd	6 401	11,0	3 652	6,3	8 786	15,1	39 317	67,6	58 156	100,0
Danilovgrad	2 637	15,4	322	1,9	3 512	20,5	10 667	62,2	17 138	100,0
Nikšić	5 101	9,3	436	0,8	7 653	14,0	41 398	75,8	54 588	100,0
Središnji	14 882	10,0	4 563	3,1	22 264	14,9	107 419	72,0	149 128	100,0
Plužine	715	3,8	37	0,2	6 590	35,2	11 400	60,8	18 742	100,0
Savnik	966	3,0	28	0,1	6 141	19,1	25 056	77,8	32 191	100,0
Zabljak	506	2,3	—	—	5 748	26,2	15 717	71,5	21 971	100,0
Pljevlja	10 459	15,0	262	0,4	18 226	26,2	40 692	58,4	69 639	100,0
Kolašin	832	3,1	303	1,1	6 539	24,0	19 604	71,8	27 278	100,0
Mojkovac	519	4,1	108	0,9	3 348	26,5	8 648	68,5	12 623	100,0
Bijelo Polje	9 585	23,6	948	2,3	13 215	32,5	16 901	41,6	40 649	100,0
Ivograd	5 654	13,1	1 368	3,1	14 594	33,7	21 689	50,1	43 300	100,0
Plav	1 910	7,7	597	2,4	5 571	22,6	16 580	67,3	24 658	100,0
Rožaje	2 085	10,4	17	0,1	7 073	35,2	10 910	54,3	20 085	100,0
Sjeverni	33 321	10,7	3 663	1,2	87 045	28,0	187 197	60,2	311 136	100,0
Sve ga:	58 120	11,3	13 845	2,7	114 058	22,3	326 542	63,7	512 565	100,0

*) Nijesu obuhvaćene bare i trstici površine 4 470 ha.

U poljoprivrednim površinama dominantno je učešće pašnjaka (naročito planinskih) — 63,7 0/0, zatim slijede livade — 22,3 0/0 i bašte — 11,3 0/0, voćnjaci i vinogradi — 2,7 0/0.

Po užim regionima (posebno po opštinama) učešće vrsta poljoprivrednih površina veoma je različito:

Region	(0/0)			
	Oranice bašte	Voćnjaci i vinogradi	Livade	Pašnjaci
Primorski	18,9	10,6	9,0	60,5
Središni	10,0	3,1	14,9	72,0
Sjeverni	10,7	1,2	28,0	60,2
Svega:	11,3	2,7	22,3	63,7

Na površine sa ratarskim i voćnim kulturama otpada oko 14 0/0 ukupnih poljoprivrednih površina (u primorskom 29,5 0/0, u središnjem 13,1 0/0 i u sjevernom regionu 11,9 0/0).

U poređenju sa ukupnim površinama zemljišta, prema načinu iskorišćavanja, najveći dio otpada na šumske površine — 39,8 0/0, zatim slijede pašnjaci i livade — 32,2 0/0 i neplodna zemljišta (kamenjari i planinski masivi) — 22,4 0/0. Samo relativno mali dio ukupnih površina (oko 5,6 0/0) priveden je, ili može biti priveden kulturi. Mada je takva struktura zemljišnih površina rezultat u najvećoj mjeri realnih mogućnosti u eksploataciji prostora i uslova kroz dugi period borbe za opstanak lokalnog stanovništva, ona nije najpovoljnija za poljoprivrednu proizvodnju. Utoliko manje što se u najvećoj mjeri radi o malim, rasutim, često nepristupačnim parcelama zemljišta, udaljenim od saobraćajnica i sa nepovoljnim klimatskim i hidrološkim uslovima.

Koncentracija stanovništva u većim naseljima i napuštanje, odnosno siromašenje znatnih površina produktivnog zemljišta, negativno se odražava na iskorišćavanje prirodnih mogućnosti prostora. Ta pojava posljedica je i nestimulativne politike, koja je dugo vodeća, (sve od završetka IIsvjetskog rata) prema poljoprivrednoj djelatnosti. Takva politika dovela je do znatnog opadanja i promjena strukture poljoprivrednih površina. Npr., posljednjih 25 godina (1961 — 1984. god.), došlo je do sledećih promjena u strukturi poljoprivrednih površina (prema statističkim podacima):

Oranice i bašte smanjene su uslijed napuštanja mnogih područja od strane seoskog stanovništva i njihovog pretvaranja u livade, kao i intenzivne izgradnje u gradskim i prigradskim naseljima i zauzimanja obradivih površina brojnim stambenim i drugim objektima.

Poljoprivredna površina	1961. (ha)	1984. (ha)	Smanjenje — povećanje +	% smanjenja (povećanje)
Oranice i bašte	66 662	52 354	— 14 308	— 21,5
Voćnjaci i vinogradi	9 612	14 571	+ 4 959	+ 51,6
Livade	115 033	119 429	+ 4 396	+ 3,8
Pašnjaci	399 547	326 413	— 73 134	— 18,3
Ukupno:	590 854	512 767	— 78 087	— 13,2

Površine voćnjaka i vinograda značajnije su povećane zahvaljujući formiranju velikih kompleksa vinograda i voćnjaka u društvenom sektoru, kao i podizanju brojnih vinograda i voćnjaka u baštama i okućnicama u privatnom sektoru.

Livade su uglavnom zadržane na istom nivou, dok su površine pašnjaka u značajnoj mjeri smanjene, kao posljedica širenja šumskih površina, pretvaranjem u neplodno zemljište i sl.

Interesantni su podaci o obrađenim površinama oranica i bašti za period 1930 — 1939, zatim ja period 1947 — 1951. i za 1981. godinu. Prema tim, statističkim, podacima, obrađene površine po pojedinim kulturama iznosile su:

	(ha)		
	1930—1939.	1947—1951.	1981.
1. Zita	48 198	43 401	20 857
— kukuruz	18 675	14 176	7 753
— pšenica	11 887	10 292	3 337
— raž	2 865	3 750	315
— ječam	9 654	10 956	6 182
— ostalo	5 117	4 227	3 270
2. Krompir	4 135	3 852	6 503
3. Pasulj	243	2 263	511
4. Parcajz, paprika, bostan, luk i dr.	1 125	816	5 013
5. Industrijsko bilje	527	562	470
6. Krmno bilje	1 082	1 258	12 420
Ukupno:	55 256	52 152	45 774

Površine pod ratarskim kulturama smanjene su u odnosu na predratno stanje za skoro 10 000 ha. Došlo je do značajnijih promjena i strukture kultura. Tako su površine pod žitima smanjene 1,3 puta, dok su pod krompirom, paradajzom, paprikom, bostanom i nekim drgim vrstama povrća značajnije uvećane. Naročito su povećane površine pod krmnim biljem, oko 12 puta, pretežno zbog stajskog držanja krava radi obezbjeđenja mlijeka za gradsko stanovništvo.

Smatramo zanimljivim prikazati poljoprivredne kulture u pojedinim regionima i obim njihova gajenja na oranicama i u baštama (prema statističkim podacima za 1981):

Poljoprivredna kultura	Primorski		Srećišni		Sjeverni		Ukupno	
	(ha)	(%)	(ha)	(%)	(ha)	(%)	(ha)	(%)
1. Zrta	3 601	30,0	2 355	15,8	15 501	46,6	20 857	35,8
— kukuruz	2 327	23,3	1 692	11,4	3 734	11,2	7 753	13,3
— pšenica	585	5,8	187	1,3	2 565	7,7	3 337	5,7
— raž	40	0,4	66	0,4	209	0,6	315	0,5
— ječam	28	0,3	213	1,4	5 941	17,8	6 182	10,6
— ostale	21	0,2	197	1,3	3 052	9,3	3 270	5,7
2. Krompir	884	8,8	2 352	15,8	3 267	9,8	6 503	11,2
3. Pasulj	118	1,2	156	1,0	237	0,7	511	0,9
4. Paradajz, paprika, bostan, luk i dr.	1 819	18,2	2 240	15,1	950	2,9	5 013	8,6
5. Industr. bilje	315	1,3	237	1,6	93	0,3	470	0,9
6. Krmno bilje	1 686	16,9	4 320	29,0	6 414	19,3	12 420	21,3
7. Cvijeće i rasadn.	31	0,3	8	0,1	4	0,0	43	0,1
8. Neobrađeno	2 333	23,3	3 210	21,6	6 850	20,3	12 393	21,3
Svega:	13 007	100,0	14 882	100,0	33 321	100,0	58 120	100,0

Najveći dio obradivih površina nalazi se pod žitima (35,8%), pod krompirom (11,2%) pod paradajzom, bostanom, lukom i dr. (8,6%) i krmnim uljem (21,3%). Veliki dio kategorije obradivih površina otpada na neobrađeno zemljište (čak 21,3%), više od jedne petine.

Očuvanost šuma nije zadovoljavajuća, što nepovoljno djeluje na eksploataciju zemljišta za proizvodnju drvne biomase. Naime, prirodna struktura šumskog fonda uveliko je poremećena prekomjernim sječama i drugim načinima iskorišćavanja, a osnovna drvena zaliha (postojeća) kako po vrstama drveća, tako i u sklopu, sastavu sastojina i drugim neophodnim elementima ne obezbjeđuje zadovoljavajuću produkciju, odnosno iskorišćavanje prirodnih potencijala staništa. Poznato je da između drvnih zaliha u šumama, njihove strukture i prirasta postoji velika zavisnost koja je potencirana stanišnim prilikama, pa se godišnji prirast u raznim šumskim sastojinama kreće u veoma širokim rasponima. Prirast je nesumnjivo u velikoj zavisnosti od stadijuma razvoja i strukture šumske sastojine. Primjenom savremenih metoda gazdovanja šumama, mnoge šumske površine i bez značajnijih investicionih ulaganja za njihovu regeneraciju, uz stručno kontinuitelno vođenje i praćenje procesa prirodnog obnavljanja, mogu biti usmjerene ka većoj proizvodnji drvne zalihe, odnosno formiranju kvalitetnijih šumskih sastojina.

STANJE ŠUMA I PROCIJENJENI GODISNJI PRIRAST DRVNE MASE*)

Opština/region	Površina šuma (ha)	Drvena zaliha (m ³)	Godišnji prirast (m ³)	Drvena za- ha po površ. (m ³ /ha)	Prirast (m ³ /ha)	(%)
Ulcinj	9 200	370 860	14 046	40,3	1,53	3,8
Bar	18 603	615 980	18 552	33,1	1,00	3,0
Budva	6 484	136 860	1 957	21,1	0,30	1,4
Kotor	16 606	1 003 120	18 967	60,4	1,14	1,9
Tivat	2 650	67 900	1 855	25,6	0,70	2,7
Herceg-Novi	11 334	618 500	11 797	54,6	1,04	1,9
Primorski	64 887	2 913 220	67 174	43,3	1,03	2,4
Cetinje	36 734	1 430 045	19 066	38,9	0,52	1,3
Titograd	39 447	4 258 569	63 347	109,9	1,61	1,5
Danilovgrad	14 589	2 214 801	36 277	151,8	2,49	1,6
Nikšić	92 756	3 299 368	103 697	89,5	1,12	1,2
Središni	183 526	16 202 783	222 387	88,3	1,21	1,4
Plužine	33 887	4 715 361	69 147	139,1	2,04	1,5
Savnik	12 656	2 056 807	27 007	162,5	2,13	1,3
Zabljak	13 643	2 558 067	70 116	187,5	5,14	2,7
Pljevlja	58 015	8 835 097	243 061	152,3	4,19	2,7
Kolašin	43 003	10 726 951	187 099	249,7	4,35	1,7
Mojkovac	17 085	2 746 820	67 002	160,8	3,92	2,4
Bijelo Polje	36 335	3 874 443	114 522	106,6	3,15	3,0
Ivangrad	41 032	8 365 649	148 606	203,9	3,62	1,4
Plav	22 878	4 071 489	96 951	178,0	4,24	2,4
Rožaje	17 244	4 917 302	125 579	277,6	7,09	2,6
Sjeverni	296 244	52 867 986	1 149 090	178,5	3,88	2,2
U k u p n o:	544 657	71 883 989	1 438 651	132,0	2,64	2,0

Stanje šuma prema očuvanosti u Crnoj Gori ocjenjuje se kao nepovoljna. Od ukupne površine visokih šuma, koje čine oko 44 % šumskih površina, na očuvane visoke šume otpada nešto ispod jedne polovine. Na primorski i središni region otpada svega oko 10 % svih očuvanih visokih šuma. Niske šume i šikare, pored toga što zahvataju više od polovine šumskih površina u Republici (cca 56 %), veoma su nepovoljne strukture, jer na očuvane otpada manje od polovine površine tih šuma. Naročito je nepovoljno stanje niskih šuma u primorskom i središnjem regionu, gdje na očuvane otpada svega oko 35 %.

*) Obradeno prema studiji: SUMSKI FOND CRNE GORE, Republički zavod za statistiku, Tiograd, 1983.

Na lošu očuvanost ukazuje i podatak o drvnim zalihama po jedinici površine (ha), kao i o prirastu drvne mase. Iz pregleda stanja šuma po opštinama i regionima vidi se da se drvena zaliha po hektaru kreće od 21,1 m³ u budvanskoj opštini do 277,6 m³ u rožajskoj. Isto tako, i godišnji prirast drvne mase po hektaru cijeni se od 0,30 m³ u šumama budvanske opštine do 7,09 m³ u šumama rožajske. Ovdje je riječ o prosječnim vrijednostima za sve šume u opštini, što pretpostavlja da u pojedinim sastojinama te vrijednosti mogu biti veoma različite.

Godišnji prirast drvne mase, prikazan u tabeli stanja šuma, odnosi se na sve šume u Crnoj Gori. Za i ntezivnije privredno iskorišćavanje najinteresantniji je dio visokih i niskih privrednih šuma u sjevernom regionu Crne Gore i jednim dijelom u središnom (dio visokih privrednih šuma u opštinama Titograd, Danilovgrad i Nikšić). Iz tih šuma danas se podmiruju osnovnim sirovinama drvoprerađivački objekti i na njihovoj osnovi razvija se djelatnost šumarstva i drvoprerade u našoj Republici.

Najnovije analize stanja šumskog fonda u navedenom dijelu Crne Gore pokazuju da zapreminski prirast i procijenjeni godišnji etat, kojim se determiniše obim iskorišćenosti šuma, iznose:

Vrsta drveta	Prosječni godišnji zapreminski prirast (bruto m ³)	Prosječni godišnji sječivi etat (bruto m ³)	Predviđeno za sječu od godišnjeg prirasta (%)
Četinari	580 884	403 774	69,5
Lišćari	481 331	470 648	97,8
S v e g a:	1 062 215	874 422	82,3

Tako predviđeni godišnji sječivi etat, kojim se kod četinara predviđa obim sječa čak 30% niži od prirasta, određen je u namjeri da se popravi dosadašnje većim i neravnomjernim zahvatima (sječama) narušeno stanje čistih četinarskih, a posebno veoma narušeno stanje prirodne strukture mješovitih (četinarskih i lišćarskih) šuma. Međutim, predviđeni etat iz godine u godinu ne ostvaruje se naročito u obimu sječa lišćara u mješovitim i čistim bukovim šumama, što i dalje dovodi do narušavanja prirodnog sastava šuma, dok se pri sjeći četinara etat uglavnom održava u visini predviđenoj uređajnim elaboratima. Obavljanje sječa u granicama predviđenim pomenutim elaboratima ima presudan uzgojni karakter i svako odstupanje od projektovanih zahvata uglavnom znači narušavanje današnjeg i budućeg stanja šuma.

Slivanje stanovništva u veća naselja povoljno je bilo za prirodnu obnovu šuma u dijelu Republike gdje šume ne predstavljaju tako značajan privredni faktor. Šumama u tim regionima (u primorskom i većem dijelu središnjog) poklanja se veoma mala pažnja. One su prepuštene najvećim dijelom prirodnoj obnovi. Donekle se pažnja poklanja šumskim kulturama na Primorju koje doprinose ukupnoj atraktivnosti tog regiona, za život i privlačenje turista. Veća pažnja poklanja se zaštiti šuma od požara kojima su, naročito u turističkoj sezoni, šume u primorskom i središnjem regionu veoma ugrožene. Eksploatacija šuma u tim regionima svodi se, uglavnom, na sječu drveta za ogrevne svrhe, najvećim dijelom u šumama u blizine puteva i seoskih naselja.

POLJOPRIVREDNO ZEMLJIŠTE I DRVNE ZALIHE PO STANOVNIKU (1981)

Opština/region	Oranice bašte voćnjaci i vinogradi (ha)	Livade (ha)	Pašnjaci (ha)	Drvne zalihe (m ³)	Prirast drveta (m ³)
Ulcinj	0,25	0,07	0,22	17,3	0,65
Bar	0,17	0,01	0,42	19,1	0,57
Budva	0,10	0,05	0,45	16,1	0,23
Kotor	0,07	0,07	0,13	48,4	0,92
Tivat	0,11	0,02	0,04	7,4	0,20
Herceg-Novi	0,06	0,04	0,29	26,9	0,51
Primorski	0,14	0,04	0,28	24,4	0,58
Cetinje	0,04	0,11	0,80	71,4	0,95
Titograd	0,08	0,07	0,30	32,2	0,48
Danilovgrad	0,20	0,23	0,71	148,4	2,43
Nikšić	0,08	0,11	0,57	114,9	1,43
Središnji	0,08	0,09	0,45	67,7	0,93
Plužine	0,12	1,06	1,83	755,3	11,10
Savnik	0,17	1,04	4,23	347,4	4,60
Zabljak	0,10	1,10	3,00	488,9	13,40
Pljevlja	0,25	0,42	0,94	204,3	5,60
Kolašin	0,09	0,52	1,55	847,2	14,80
Mojkovac	0,06	0,31	0,81	255,7	6,24
Bijelo Polje	0,19	0,24	0,30	69,9	2,06
Ivangrad	0,14	0,29	0,44	168,6	2,99
Plav	0,13	0,28	0,84	206,2	4,91
Rožaje	0,10	0,35	0,54	243,4	6,22
Sjeverni	0,16	0,38	0,82	230,8	5,02
Svega Crna Gora	0,12	0,19	0,56	123,2	2,46

Na kraju ovog grubog prikaza poljoprivrednog i šumskog zemljišta — dajemo i pregled poljoprivrednih površina, kao i drvnih zaliha i prirasta drveta po stanovniku, u opštinama i regionima pregled iz koga se mogu sagledati potencijalne mogućnosti pojedinih opština i regiona za eksploataciju raspoloživog zemljišta (str. 78):

Analiza izvedena u ovom prilogu uglavnom potvrđuje opštepoznate činjenice o koncentraciji stanovništva u većim urbanim, administrativnim i privrednim centrima u Crnoj Gori i o napuštanju i nedovoljnom iskorišćavanju velikih prostranstava pojedinih užih regiona. To napuštanje pojedinih prostora nije svojstveno samo višim nego i nižim geografsko-ekološkim predjelima u kojima su uslovi za život i privređivanje mnogo povoljniji. Ta i druga poređenja nedvosmisleno ukazuju na nužnost značajnih stimulativnih promjena radi zadržavanja stanovništva na tom prostoru koji može umjerenim radom obezbjeđivati egzistenciju savremenog čovjeka.